

Gewone Uitgaven.

Bureau en Administratie kosten.

Schrijfbehoeften, druk- & bindwerk en porto's . .

50. 00

40. 70

Jaarwedden van Ambtenaren en Bedienden.

Den secretaris-penningmeester *f 300. 00*

Den geneesheer en heelmeeester „ *90. 00*

Het verder dienstdoend personeel „ *611. 00*

1001. 00

1001. 00

Belastingen en Ongelden der

**De jaarrekeningen en begrotingen van de arm-
besturen in de negentiende en twintigste eeuw**

A.L. Kort

INHOUD

INLEIDING	197
1 HISTORISCHE SITUERING	199
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	201
Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten	201
Procedure	202
3 VISUELE KENNISMAKING	204
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	246
Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	246
Gerelateerde en toetsingsbronnen	247
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	247
NOTEN	251
BIJLAGEN	254
A Vindplaatsen	254
B Gedrukte bronnen	254

INLEIDING

Met de armenzorg waren grote sommen geld gemoeid. Niet alleen de directe hulp aan de klanten van de burgerlijke, kerkelijke en particuliere armbesturen, zoals bedeling in geld en goederen, verpleging, uitbesteding en werkverschaffing kostte veel geld, ook voor de indirecte kosten van de hulpverlening, waarbij we denken aan de administratie- en onderhoudskosten van de vaak omvangrijke bezittingen, moesten de armbesturen in de loop der tijd steeds dieper in de buidel tasten. Op basis van de jaarrekeningen en begrotingen van de armbesturen kan men inzicht verkrijgen in de herkomst van die gelden, in de financiële middelen waarmee men de uitgaven trachtte te bestrijden, en in de verschillen tussen de inkomensbronnen van kerkelijke en burgerlijke armenzorginstellingen. Ook kan men de wijzigingen in de financieringswijze achterhalen alsmede de reactie van de armbesturen op perioden van economische crises, als hun inkomsten daalden en hun uitgaven stegen.

Het belang van een onderzoek naar de financiering van de armenzorg is evident. Het geld vormde immers de kurk waarop de zorg dreef. Zonder geld was armenzorg onmogelijk. Bovendien konden de hoeveelheid en de herkomst van het geld het beleid van de armenzorginstellingen in belangrijke mate bepalen. De hoeveelheid stelde een limiet aan het aantal mensen dat geholpen kon worden en aan de omvang van de hulp. De herkomst van het geld kon van invloed zijn geweest op de keuze welke mensen bedeed werden. Een persoon of instelling die in welke vorm dan ook vrijwillig bijdroeg aan de liefdadigheid, deed dit vaak onder de nadrukkelijke voorwaarde dat de bijdrage een bepaalde bestemming zou krijgen.

Verder was de herkomst van het geld van grote invloed op de mate van zelfstandigheid van de armenzorginstelling. Een armbestuur dat zichzelf kon bedruipen, genoot een grotere autonomie dan een armbestuur dat grotendeels afhankelijk was van subsidie van de overheid.¹

Vrijwel alle instellingen hanteerden de enkele of cameralistische boekhouding. De activa werden niet gewaardeerd en er werd niet afgeschreven. Dit betekende dat de besturen in het gunstigste geval slechts een gebrekkig inzicht hadden in hun vermogenspositie.²

In zekere zin zijn de jaarrekeningen en begrotingen het hart van de financiële administratie. Samen met de grootboeken, dagboeken (kas-, bank- en giroboeken) en journalen vormen zij het overgrote deel van de archivalia van de armenzorginstellingen. Een jaarrekening is een geschrift waarin alle ontvangsten en uitgaven van een armbestuur gedurende één

jaar staan genoteerd en gerubriceerd. In de bijlagen die aan de jaarrekening zijn toegevoegd, worden de bedragen nader gepreciseerd. In principe wordt in deze bijlagen iedere uitgaven- en inkomstenpost, hoe klein deze ook mocht zijn, genoteerd. Een begroting is te vergelijken met een jaarrekening. Het enige verschil is dat in de begroting geen werkelijke bedragen zijn verantwoord, maar ramingen van inkomsten en uitgaven voor een volgend jaar.

1 HISTORISCHE SITUERING

De jaarrekeningen behoren veelal tot de oudst overgeleverde documenten van de armenzorginstellingen. Zowel in de archieven van de burgerlijke armbesturen als die van de kerkelijke diaconieën zal men ze in de regel vanaf de zestiende of zeventiende eeuw aantreffen. Ook in de archieven van de stadsbesturen treft men de rekeningen van de algemene armbesturen doorgaans vanaf de zestiende of zeventiende eeuw aan.

Na de Hervorming, toen de stadsbesturen de zorg voor de armen van de katholieke kerk overnamen, werden in de regel stedelijke armmeesters aangesteld die de goederen moesten beheren en de armen moesten ondersteunen. Aangezien hier aanzienlijke hoeveelheden geld mee waren gemoeid - instellingen als gasthuizen beschikten vaak over enorme vermogens die vanaf de Middeleeuwen waren opgebouwd - en de stedelijke overheid de plaatselijke armenzorg mede financierde, werden de armmeesters gedwongen jaarlijks rekening en verantwoording af te leggen aan de stedelijke magistraat. Hiertoe moest ieder jaar een gespecificeerde rekening worden opgesteld waarop alle uitgaven en inkomsten nauwkeurig waren aangegeven. Daar de armmeesters niet alleen belast waren met de bedeling van de huiszittende armen, maar ook de financiële verantwoordelijkheid droegen voor de exploitatie en het onderhoud van verschillende inrichtingen, zoals gast-, wees- en ziekenhuizen, moesten ze vaak meerdere rekeningen opstellen, in de regel één voor elke instelling.³

Ook in de hervormde kerk was het in de zeventiende en achttiende eeuw gebruikelijk dat de diakenen jaarlijks tegenover de kerkenraad of de gehele gemeente rekening en verantwoording aflegden van hun administratie.⁴

In de negentiende eeuw zou de overheid haar greep op de armenzorg proberen te versterken. Weliswaar liepen pogingen van de regering in de Bataafs-Franse periode om de armenzorg te centraliseren en haar geheel onder staatstoezicht te plaatsen op niets uit, na 1815 kwamen de algemene armbesturen steeds sterker onder invloed van de burgerlijke overheid te staan. En dit was logisch. In de eerste plaats omdat de overheid armenzorg primair zag als politionele zorg en de controle op die zorg in eerste instantie als haar verantwoordelijkheid beschouwde. In de tweede plaats omdat de meeste algemene armbesturen in de loop der negentiende en twintigste eeuw hoe langer hoe meer op financiële ondersteuning van de overheid waren aangewezen en deze precies wilde weten waar de armbestuurders het geld vandaan haalden en waar ze het

aan uitgaven.⁵ Hoe zeer de algemene armbesturen onder de financiële supervisie van de burgerlijke overheid waren gesteld, blijkt uit de verschillende reglementen en wetten die in de negentiende en twintigste eeuw werden vastgelegd en die we hieronder bespreken.

Zoals we in het broncommentaar over de tabellen van onderstand zagen,⁶ wisten de kerken hun autonomie tot in de twintigste eeuw te behouden en bleef de diaconale zorg voor een belangrijk deel buiten de invloed van de burgerlijke overheid.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten

De formele grondslag van de jaarrekeningen en begrotingen vindt men in verschillende reglementen en wetten. In de reglementen voor het plaatselijke bestuur, zoals die in 1824 voor de stad en een jaar later voor het platteland werden vastgesteld en die tot 1851 van kracht bleven, is de bepaling opgenomen dat 'het opnemen der rekeningen van het Armenbestuur, en van de Gestichten der Liefdadigheid (...), het vaststellen van derzelver begrotingen (...) behoort tot de verrigtingen van den Gemeente-Raad'.⁷

De gemeentewet van 1851 bepaalde dat de goedkeuring van de gemeenteraad was vereist 'op de begroting en rekening der godshuizen en andere instellingen van liefdadigheid, die uit de gemeentekas onderstand genieten'.⁸ Deze bepaling werd in artikel 19 van de Armenwet van 1854 overgenomen. Indien de gemeenteraad de goedkeuring weigerde, kon het bestuur in beroep gaan bij Gedeputeerde Staten.⁹ De Armenwet van 1912 bevestigde de bepalingen uit 1854. De begrotingen en rekeningen van ontvangsten en uitgaven van de instellingen bleven onderworpen aan de goedkeuring van de gemeenteraad.¹⁰

Stond de financiële administratie van de burgerlijke armbesturen onder toezicht van de gemeenteraad, die van de kerken onttrok zich grotendeels aan de controle van de overheid. Voor de hervormde kerkelijke gemeenten bestonden er landelijke regels. Het synodaal reglement voor de hervormde diaconieën uit 1857 bepaalde dat de diakenen 'jaarlijks rekening en verantwoording doen van hunne administratie ten overstaan van den kerkenraad'. Het al of niet opmaken van een jaarlijkse begroting werd niet verplicht gesteld, maar werd aan de huishoudelijke bepalingen overgelaten. De zelfstandigheid die de verschillende gemeenten in dit opzicht hadden bleef bijna honderd jaar lang onveranderd.¹¹

De uit 1855 en 1929 daterende reglementen voor de katholieke armbesturen in het land, bepaalden tot in de kleinste details nauwkeurig hoe de jaarlijkse begroting en rekening moest worden opgemaakt en vastgesteld. De penningmeester was belast met het opmaken van de stukken die in een gemeenschappelijke vergadering van kerk- en armbestuur werden vastgesteld. Het armbestuur diende zich ieder jaar bij de bisschop te verantwoorden voor het gevoerde financiële beleid.¹²

Procedure

De Armenwet bevatte geen gedetailleerde procedurele bepalingen. In de plaatselijke verordeningen voor de burgerlijke armbesturen, zoals die onmiddellijk na de inwerkingtreding van de Armenwetten uit 1854 en 1912 door de gemeenteraden waren vastgesteld, werd geregeld door wie de rekening en begroting moest worden opgemaakt en vastgesteld en binnen welke termijn dit moest gebeuren. In Maastricht was de amanuensis-rentmeester verantwoordelijk voor de gehele comptabiliteit van het Burgerlijk Armbestuur. In Den Bosch waren vanaf 1901 twee lieden – de administrateur en de ontvanger – belast met de leiding over de boekhouding.¹³ In de kleinere gemeenten was het de secretaris-penningmeester, een door de gemeente benoemde en bezoldigde ambtenaar, op wie de taak rustte eens per jaar vóór een bepaalde datum de stukken op te maken. In de Zuid-Bevelandse gemeente Kapelle bijvoorbeeld moest de secretaris ‘van de door hem gedane ontvangsten en uitgaven jaarlijks vóór den 31 Juli rekening aan het armbestuur, dat die rekening zonder uitstel onderzoekt en binnen veertien dagen met alle daarbij behorende bescheiden aan den gemeenteraad ter goedkeuring aanbiedt’. Het gemeentebestuur keek de rekening na en becommentarieerde haar, waarna de stukken vervolgens aan de gemeenteraad werden gezonden. Indien de raad besloot de rekening te verwerpen, kon het armbestuur in beroep gaan bij Gedeputeerde Staten.

Met de begroting was het niet anders gesteld. In Kloetinge (Zuid-Beveland) moest het armbestuur de begroting ‘met de noodige toelichting en bescheiden jaarlijks vijf maanden vóór den aanvang van het jaar aan den Raad ter goedkeuring’ aanbieden. Evenals de rekening kon ook de gemeenteraad de begroting afkeuren of amenderen.¹⁴

Bij de hervormde kerkelijke gemeenten lagen de zaken anders. De jaarrekening (en, indien de plaatselijke gemeente hiertoe besloot, de begroting) werd hier opgemaakt door de administrerende diaken, een onbezoldigd lid van de diaconie en in de regel bij toerbeurt uit haar midden aangewezen. De diaconie legde jaarlijks, vóór 1 mei, de rekening ter goedkeuring voor aan de kerkenraad. De kerkenraad vergeleek de rekening met de inhoud van de legger, een boek waarin alle eigendommen van de diaconie stonden geregistreerd, evenals alle mutaties in het bezit, om zich ervan te overtuigen dat alle diaconale bezittingen ‘en de vruchten, daarvan te wachten’, in de rekening waren terug te vinden. Na voorlopige goedkeuring door de kerkenraad (de diakenen hadden bij de vaststelling geen stem) werd de gemeente uitgenodigd om kennis van de rekening te nemen. Twee weken lang werd de rekening met alle bijlagen ter inzage van de lidmaten gelegd. Hierna werd ze afgesloten en ondertekend door de kerkenraad samen met enige aanwezige lidmaten.

De lidmaten konden binnen veertien dagen na de vaststelling van de rekening, hun bezwaren schriftelijk indienen bij het klassikaal bestuur. Dit bestuur besliste over de ingebrachte bezwaren. De definitief vastgestelde rekening werd aan de diaconie en de kerkenraad teruggezonden.¹⁵

Indien de plaatselijke gemeente een jaarlijkse begroting opstelde, was de procedure in grote trekken dezelfde als die bij de jaarrekening.¹⁶

Zoals gezegd bevatte het reglement voor de katholieke armbesturen de meest gedetailleerde regels met betrekking tot de procedure. Een door en uit het armbestuur benoemde penningmeester moest jaarlijks in maart een complete rekening van inkomsten en uitgaven opstellen. Hij diende de inkomsten en uitgaven, zoals dit ook bij de begroting gebeurde, ordelijk te rubriceren in verschillende afdelingen en artikelen. Het armbestuur onderzocht de rekening, waarna deze in april in een gezamenlijke zitting van kerkbestuur en armbestuur vastgesteld werd. Vóór 1 juli moest de rekening aan de bisschop worden overlegd. Nadat die zijn goedkeuring had uitgesproken, was de rekening definitief vastgesteld.

In tegenstelling tot de hervormde gemeenten waren de katholieke armbesturen verplicht ieder jaar een begroting op te stellen. Dit diende vóór 1 augustus te gebeuren. Het reglement voor de katholieke armbesturen bepaalde nadrukkelijk dat het armbestuur zich steeds en inzonderheid 'bij het opmaken der begroting (zal) bevlijtigen, om de geldmiddelen van het parochiaal armwezen, met wijze spaarzaamheid, zoodanig te regelen, dat (...) de gelegenheid niet ontbreke tot het beleggen of vruchtbaar maken van kapitaal, ter vermeerdering van de jaarlijksche eigen inkomsten der armkas'. Vóór 15 augustus moest de begroting door kerk- en armbestuur zijn goedgekeurd. Conflicten tussen beide besturen moesten door de bisschop worden beslecht.¹⁷

3 VISUELE KENNISMAKING

De rekeningen en begrotingen van de algemene en kerkelijke armbesturen zijn qua vorm in de loop van de negentiende en twintigste eeuw meermalen veranderd. De meeste veranderingen waren echter marginaal en betroffen de mate van detaillering en de volgorde waarin bepaalde inkomsten en uitgaven werden genoteerd. De belangrijkste wijziging werd rond de Tweede Wereldoorlog doorgevoerd, toen de algemene armbesturen besloten in de rekeningen een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen hun 'gewone' en 'buitengewone' inkomsten en uitgaven. In de eerste categorie vielen alle transacties die te maken hadden met de gebruikelijke inkomsten en uitgaven op het gebied van bedeling en exploitatielasten, terwijl in de tweede alle handelingen werden genoteerd die als kapitaaltransacties konden worden aangemerkt en in de regel een incidenteel karakter droegen, zoals de aan- en verkoop van onroerend goed en de aflossing van schulden.

De rekeningen en begrotingen zoals die in de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw bij de Zeeuwse burgerlijke armbesturen in gebruik waren, zagen er als volgt uit (zie afbeelding 1):

Ontvangsten

<i>Ontvangsten</i>	<i>Bedrag volgens begroting</i>	<i>Wezenlijke ontvangsten</i>	<i>Minder of nog te ontvangen</i>	<i>Aanmerkingen</i>
1. Goed slot vorige rekening				
2. Opbrengst armgoederen – pacht van landerijen – huren van huizen – grondrenten – rente kapitalen				
3. Verschillende inkomsten – begrafenissen – collecten/vrijwillige giften – werkklonen/verdiensten bedeeden				
4. Buitengewone ontvangsten - subsidie gemeente - legaten/donaties in geld				

Uitgaven

<i>Uitgaven</i>	<i>Bedrag volgens begroting</i>	<i>Wezenlijke ontvangsten</i>	<i>Minder of nog te ontvangen</i>	<i>Aanmerkingen</i>
1. Onderhoud der armen – bestedingskosten armen/wezen – bedeling in geld en brood – kleding – medicijnen – begrafenis-kosten – kosten onderwijs arme kinderen – huishuren				
2. Lasten van de arngoederen – grondlasten – belasting gebouwde eigendommen – reparaties – rente kapitalen				
3. Administratiekosten – jaarwedde heemeester – beloning ontvanger – schrijfbehoeften e.d.				
4. Onvoorziene uitgaven				

Het laatste blad bevat een recapitulatie van de totale ontvangsten, de totale uitgaven en het saldo. De rekening wordt vergezeld van een Specifieke staat van ontvangsten en uitgaven, waarin van iedere post een gedetailleerde specificatie wordt verstrekt.

In deze specificatie treft men onder meer de namen aan van alle mensen die land pachten van het betreffende armbestuur en de bedragen die een ieder van hen hiervoor betaalde. Namen van bedeeden en bestedingen worden er in vermeld en de bedragen die ze ontvingen.

De rekeningen die na de Tweede Wereldoorlog in gebruik komen, zien er anders uit. Het zijn voorbedrukte formulieren waarbij, zoals hierboven gezegd, een onderscheid werd gemaakt tussen de gewone dienst en de kapitaaldienst en waarbij de inkomsten en uitgaven die in dezelfde categorie vielen, op twee tegenover elkaar liggende bladzijden werden genoteerd.

Deze nieuwe rekening kende de volgende indeling (zie afbeelding 2):

Inkomsten			Uitgaven		
Aard van de inkomsten	Begrote bedragen	Werkelijke bedragen	Aard van de uitgaven	Begrote bedragen	Werkelijke bedragen
Hoofdstuk 1 Vorige diensten					
Batig saldo			Nadelig saldo		
Hoofdstuk 2 Algemeen beheer					
1. Verhaal bijdragen			5 Salarissen		
2. Inkomsten bezittingen – gebouwen, landerijen – hypotheek – staatsschuld – andere beleggingen Subsidies: – andere armbesturen – provincie, rijk			6. Kosten/sociale lasten personeel 7. Belasting, verzekering, onderhoud gebouwen 8. Kantoorbehoeften 9. Telefoon, porti 10. Vergaderkosten 11. Controle administratie 12. Onderhoud bezittingen		
3. Subsidie van gemeente					
Hoofdstuk 3 <i>Ondersteuning met geld, levensbehoeften, uitbesteding en verpleging</i>					
Teruggaaf onderstand			13. Kosten ondersteuning – geld – natura – levensmiddelen – brandstoffen – kleding, schoeisel – huishuren – losse giften – voorschotten		
Verhaal art. 63 Armenwet ¹⁸			14. Kosten van begraven		
Bijdragen onderhoudsplichtigen			15. Kosten uitbesteding in gezinnen en gestichten		
Teruggaaf voorschotten					
4. Bijdragen in kosten uitbesteding					

<i>Hoofdstuk 4</i>					
<i>Werkverschaffing, volgens artikel 29 der Armenwet</i>					
Verhaal premies sociale wetten			Huur en onderhoud gebouwen		
Opbrengst werk			Aankoop grondstoffen		
Giften, collecten			Arbeidslonen		
			Sociale lasten etc.		
<i>Hoofdstuk 5</i>					
<i>Kosten genees-, heel- en verloskundige hulp buiten ziekenhuizen, maatschappelijk werk voor zieken</i>					
Teruggaaf andere gemeenten			Huur gebouwen arts, apotheek etc.		
Verhaal premies			Salarissen medisch personeel		
Terugontvangsten			16. geneesmiddelen		
Giften, collecten			Kosten wijkverpleging		
			Kosten uitzending		
<i>Hoofdstuk 6</i>					
<i>Tehuizen in eigen beheer, voor bejaarden, kinderen enz.</i>					
Verhaal bijdragen			Huur		
Afgedragen inkomsten verpleegden			Kosten van beheer		
Bijdrage verpleegkosten			Administratiekosten		
Uitkering begrafenisfondsen			Salarissen, sociale lasten		
Giften, collecten			Voeding verpleegden		
			Kleding, schoeisel		
			Medische hulp		
			Diversen		
<i>Hoofdstuk 7</i>					
<i>Overige inkomsten en uitgaven</i>					
Overige			Overige		

Van de totale inkomsten en uitgaven werd een verzamelstaat aangelegd.

Verzameling gewone dienst					
Hoofdstuk	Benaming	Inkomsten	Uitgaven	Batig slot	Nadelig slot
1.	Vorige diensten				
2.	Algemeen beheer				
3.	Ondersteuning met geld, uitbesteding				
4.	Werkverschaffing				
5.	Kosten geneeskundige hulp				
6.	Tehuizen in eigen beheer				
7.	Overige inkomsten en uitgaven				

Op de laatste bladzijden van de jaarrekening vindt men een overzicht van de inkomsten en uitgaven van de kapitaaldienst.

Kapitaaldienst					
<i>Inkomsten</i>			<i>Uitgaven</i>		
Aard van de inkomsten	Begrote bedragen	Werkelijke bedragen	Aard van de uitgaven	Begrote bedragen	Werkelijke bedragen
Terugontvangst belegde kapitalen			Belegging kapitaal		
Erfstellingen/legaten			Aanschaf onroerend goed		
Verkoop onroerend goed					

Wat voor de kleinere instellingen gold, was in de regel ook van toepassing op de grotere, al konden er regionale verschillen zijn. Grote instellingen, zoals die in Zutphen en Den Bosch, inden een deel van hun inkomsten in natura, zoals tiendrechten en graan, wat voor de boekhouding betekende dat de jaarrekening werd opgesplitst in een geld- en naturagedeelte. Grotere stedelijke armbesturen die uit meerdere afdelingen bestonden, voerden in de regel een gescheiden administratie. In de praktijk betekende dit dat voor iedere afdeling aparte rekeningen en begrotingen werden opgesteld. Zo moest het Burgerlijk Armbestuur in Goes ieder jaar aparte rekeningen en begrotingen maken voor het weeshuis, het gasthuis, het oude liedenhuis en de zorg voor de huiszittende bedeeden.

De jaarrekening van het Gasthuis te Goes, onderdeel van het plaatselijk Burgerlijk Armbestuur, zag er (in verkorte vorm) als volgt uit (zie afbeelding 3):

Ontvangsten

Ontvangsten	Bedrag volgens begroting	Wezenlijke ontvangsten	Minder of nog te ontvangen	Aanmerkingen
1. Goed slot vorige rekening				
2. Huur/opbrengst vaste goederen				
– Huizen				
– Landerijen				
– Kaphout				
– Grondrenten				
– Tienden (tiendrechten)				
3. Renten uitstaande kapitalen				
4. Verdiensten werkverschaffing				
5. Kostgelden en vergoedingen				
6. Andere ontvangsten				

Uitgaven

Uitgaven	Bedrag volgens begroting	Wezenlijke ontvangsten	Minder of nog te ontvangen	Aanmerkingen
1. Bureau- en administratiekosten				
2. Jaarwedden ambtenaren/bedienden				
3. Belastingen op goederen				
4. Gewoon onderhoud eigendommen				
5. Bedeling geld gealimenteerden:				
– Brood				
– Vlees en vis				
– Brandstof en licht				
– Melk, boter en kaas				
– Aardappelen en peulvruchten				
– Gort, rijst en kruidenierswaren				
– Zout, zeep en azijn				
6. Onderhoud uitbestede armen				
7. Kleding en liggingsstukken				
8. Medicijnen van zieken				
9. Buitengewone uitgaven				

In de kleinere dorpen hadden de plaatselijke arbesturen genoeg aan één jaarrekening waarin hun gehele financiële administratie was verantwoord.¹⁹ Zoals gezegd week de indeling van de rekeningen en begrotingen van de kerkelijke arbesturen niet wezenlijk af van die van de burgerlijke arbesturen, althans voor wat betreft de periode vanaf het midden van de negentiende eeuw, toen de katholieke en hervormde arbesturen min of meer uniforme rekeningen en begrotingen volgens het model van de burgerlijke arbesturen gingen gebruiken. Kijkt men echter naar oudere rekeningen van kleinere hervormde diaconieën, dan krijgt men de indruk dat de administrerende diakenen niet wisten hoe een jaarrekening moest worden opgesteld. De rekening werd vaak als een dagboek bijgehouden, waarin dagelijks, wekelijks of maandelijks werd aangetekend hoeveel geld waaraan en aan wie was betaald en waarvan en van wie was ontvangen. Nog in 1858 maakte de hervormde diaconie van 's-Heer Hendrikskinderen de jaarrekening op alsof het een kasboek betrof (zie afbeelding 4).

PROVINCIE ZEELAND.
GEMEENTE 's Heer Arendskerke
REKENING
 VAN HET
Afgaaven
ARMBESTUUR
te 's Heer Arendskerke
 over het jaar 1855.
EERSTE HOOFDSTUK. ONTVANGSTEN.

Volgnummer.	ONTVANGSTEN.	Bedrag bij de begrooting toegestaan.		Wezenlijke ontvangsten.		Minder of nog te ontvangen.		AANMERKINGEN.
		Guldens.	Cents.	Guldens.	Cents.	Guldens.	Cents.	
1	§ 1. Goed slot der vorige rekening. / by: 947	50	917	by 947				
2	§ 2. Opbrengst van Arngoederen, als: Pacht van 69 bunders, 32 roeden, 28 ellen, over het jaar 1854.	1843	39	1843	39			
3	Huren van huizen over het jaar 18	116	74	116	74			
4	Chijnsen en grondrenten over het jaar 1854 Tienden over het jaar 18 Renten van ¹⁸⁵⁰ ¹⁸⁵¹ inschrijvingen ¹⁸⁵⁰ ¹⁸⁵¹ pCt.							

3	Chijnsen en grondrenten over het jaar 1884	116 74	116 74		
4	Tienden over het jaar 18 Renten van f. 12500 inschrijvingen 1/2 pCt. Nat. Sch., verschenen den 1 ^{sten} Januarij 1885 Idem van f. 12500 inschrijvingen pCt. Nat. Sch., verschenen den Idem van f. inschrijvingen pCt. Nat. Sch., verschenen den Idem van f. a pCt., ten laste van over het jaar 18 Dante van 109:00 weers 5. 1886 schroom in de jaarboekje te. (Bijlage) dag 1885	350 00	339 50	10 50	
5	§ 3. Verschillende inkomsten.				
6	Van begravenissen		1966 99		
7	Collecten en vrijwillige giften				
8	Werkloonen of verdiensten van geïmmen- teerden	138 35	138 35		
9	§ 4. Buitengeuone ontvangsten.				
10	Subsidie van de gemeente	1900 00		1900 00	
11	Legaten of donatien in geld Bijlage van het 1 ^{sten} Januarij 1885 Bijlage van het 1 ^{sten} Januarij 1885 Bijlage van het 1 ^{sten} Januarij 1885	40 00	40 00		
12	Buiten gemeene giften	20 00	20 00		
13		22 74	22 74		
TE ZAMEN		4526 55	4672 88	146 33	

TWEDE HOOFDSTUK.

1. Volgnummer.	2.	3.	4.	5.	6.
	§ 1. VERHALEN.	Bedrag volgens de vorige rekening.	Wezenlijke ontvangsten.	Niet of minder ontvangsten.	AANMERKINGEN.
		Gulden. Cents.	Gulden. Cents.	Gulden. Cents.	
	<i>Restanten van vorige jaren.</i>				
	Restanten van het jaar 18				
	<i>Idem van</i>				
	<i>Idem van</i>				
	TOTAAL		4677 88 ½	1912 88 7/8	
	<i>Transport van de eerste bladzijde</i>				
	TOTAAL der Ontvangsten en nog te doene Ontvangsten		4677 88 ½	1912 88 7/8	
	POSTEN VAN ONWAARDE		Bedrag der posten		AANMERKINGEN

TOTAAL der Ontvangsten en nog te doene Ontvangsten		4673	882	1912	887
§ 2. POSTEN VAN ONWAARDE.	Bedrag hierboven in de 5de kolom opgegeven.	Bedrag der posten in onwaarde gegeven.		Blijft restant.	AANMERKINGEN.
		Guldens.	Cent's.		
Restanten van het jaar 18					
<i>Idem</i> van					
<i>Idem</i> van					
18 <i>Idem</i> van het jaar waarover de rekening loopt		1912	839	1912	837
TOTAAL der restanten in de volgende rekening te verantwoorden					

SPECIFIEKE STAAT

DER ONTVANGSTEN, UITGAVEN, NOG TE DOENE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN,

MITSGADERS VAN DE ONINBARE POSTEN,

begrepen in de Rekening van het Algemeen *Armbestuur der*
Gemeente L. Heerenwaarde over het dienstjaar 1855

EERSTE HOOFDSTUK. GEDANE ONTVANGSTEN.		GEDANE ONTVANGSTEN.		AANMERKINGEN.	
Volg- nummers van de ar- tikels der rekening.	NAAM van den persoon door of aan wien de betaling is gedaan of verschuldigd.	ONDERWERP van de GEDANE ONTVANGSTEN.	Bedrag van iedere ONTVANGST.	Totaal bedrag van de ge- dane Ontvangst. op ieder artikel der rekening.	
			Guldens.	Guldens.	Cts.
1	<i>Portiant</i>	<i>Over Stat 1854</i>	64 36		
2	<i>M. Meulen berg</i>	<i>Land en Beepactel verhuur</i>			
	<i>Van Nieuw</i>	<i>van 25 December 1854</i>	75 99		
	<i>S. Dronnen and</i>	<i>idem</i>	51 63		
	<i>S. de Lange meel</i>	<i>idem</i>	55 49		
	<i>S. Dronnen meel</i>	<i>idem</i>	23 87		
	<i>S. Verburg</i>	<i>idem</i>	23 64		
	<i>Groot Ollé</i>	<i>idem</i>	106 31		
	<i>Van vorrmel</i>	<i>idem</i>	36 58		
	<i>W. de Jager meel</i>	<i>idem</i>	17 22		
	<i>M. d. Pels</i>	<i>idem</i>	10 56		
				64 36	64 94

S. J. Mason	100	23 57
S. J. Verburg	100	336 64
Ernest Otto	100	106 31
Van Kermel	100	36 88
W. de Sijer	100	17 22
M. J. Debe	100	10 56
W. de Vries	100	104 63
P. A. H. van der Meulen	100	50 30
Com. Huis	100	18 95
Com. van Dijk	100	37 74
Stace	100	22 13
Math. de Vries	100	9 59
W. de Vries	100	126 50
W. de Vries	100	28 74
W. de Vries	100	25 34
W. de Vries	100	13 08
W. de Vries	100	16 31
W. de Vries	100	5 40
W. de Vries	100	11 32
W. de Vries	100	14 61
W. de Vries	100	22 03
W. de Vries	100	31 82
W. de Vries	100	38 33
W. de Vries	100	9 27
W. de Vries	100	42 08
W. de Vries	100	24 63
W. de Vries	100	31 79
W. de Vries	100	42 72
W. de Vries	100	13 95
W. de Vries	100	12 06
W. de Vries	100	22 32
W. de Vries	100	18 30
W. de Vries	100	20 44
W. de Vries	100	27 90
W. de Vries	100	6 47
W. de Vries	100	45 28
W. de Vries	100	25 40
W. de Vries	100	103 74

1892 39
1912 33

Handwritten signature

HOOFDSTUK.			
Volg- nummers van de ar- tikels der rekening. is	NAAM van den persoon met wien de betaling is gedaan	ONDERWERP van den OMSLAG	AANMERKINGEN.
		Bedrag van iederen Omslag	Totaal bedrag van de Omslag op ieder artikel der rekening.
		Gulden. Cts.	Gulden. Cts.
3	J. N. de laan		1912 33 7
	J. J. Brest	2 50	
	Jan M. J. Moche	2 00	
	Post o. S. a. post	1 10	
	J. M. Ferruc	2 00	
	Wolke P. P. & Broekhoff	1 00	
	C. van Oltred	1 00	
	P. J. Dubois	4 20	
	J. van Oltred	9 00	
	P. J. Claeyckel	5 40	
	C. J. de Winter	9 32	
	J. H. van der Meer	1 00	
	C. van der Meer	11 30	
	J. de Winter	2 02	
	Dygnus van der Meer	1 50	
	C. van der Meer	3 00	
	Jan van der Meer	7 60	
	F. van der Meer	1 49	
	A. de Winter	34 45	
	J. de Winter	3 80	
	J. de Winter	10 00	116 74
4	van der Meer en lang		
	betreft van 13800 - 2 1/2 p. 40		
	van der Meer, 1888 (aan)		167 33 7

2-27	aan de heer Cannegiels	Am	34 45		
	A de heer de vrie	Reed	3 80		
4	aan de heer de vrie en de heer de vrie te Amsterdam	Reed	10 00	116 74	
	Intrest van 13800 - 2 1/2 p 100 van 1 Januari 1855 t/m 1 Januari 1858		167 32 1/2		
	Intrest van 14800 - 2 1/2 p 100 van 1 Aug 1855 t/m 1 Aug 1858		128 17 1/2	339 50	
5	aan de heer de vrie te Amsterdam			6 22 1/2	
6	Directie				
	aan de heer de vrie te Amsterdam		9 00		
	aan de heer de vrie te Amsterdam		198 60		
	aan de heer de vrie te Amsterdam		29 39 1/2	1966 99 1/2	
7				138 35	
9	aan de heer de vrie te Amsterdam			40 00	
10	aan de heer de vrie te Amsterdam			70 00	
11	aan de heer de vrie te Amsterdam		32 66		
	aan de heer de vrie te Amsterdam		20 08		
				72 74	
				4072 88 1/2	

Totaal 4072 88 1/2

HOOFDSTUK.					
Volg- nummers van de ar- tikels der rekening. is	NAAM van den persoon an) wien de betaling is gell(u)erd	ONDERWERP van den Ulygaf	Bedrag van iederen Ulygaf	Totaal bedrag van de Ulygaf	AANMERKINGEN.
			Gulden.	Gulden.	
			Cts.	Cts.	
13	Dieled' der Edele E van den Dries	Bedrag van den Dries	30 31		
	Dieled' der Edele	Van van den Dries	90 21		
	Dieled' der Edele	Saunne Kilap	42 31		
	Dieled' der Edele	Pelonnelle van Wierdel	12 21		
	Dieled' der Edele	Secand Staltheorn	15 21		
	Dieled' der Edele	Dieled' van den Dries	15 21		
	Dieled' der Edele	Pelonnelle Dieck	75 21		
	Dieled' der Edele	Mans Godes termale	44 21		
	Dieled' der Edele	Mans Boornman	45 21		
	Dieled' der Edele	Mans Boornman	32 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	32 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	80 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	32 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	32 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	96 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	36 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	45 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	9 00		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	90 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	64 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	27 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	27 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	10 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	25 21		
	Dieled' der Edele	Mans van de Dieck	25 21		

14	P. van der Cruij	Comptrol van C. van	27 21
	deks van der Bunge	Pete van den Orie	10 21
	den Nole	Jannetje de Lange	25 21
	J. van der Meulen	Abraham de Velle	32 21
	Adolf Kugelhorn	Jacob Vermeulen	20 21
	Comie Korte	Dyarus Kagecamae	30 21
	J. van der Meer	Leend J. H. van	99 71
	Pete. De W. van	Jannetje Lanoy	48 21
	J. van der Meer	William Fied	80 21
	Pete. De W. van	Conales Albrecht van	50 21
	J. van der Meer	Abraham Moelke	24 21
	Pete. De W. van	Maatje Moelke	44 21
	J. van der Meer	Jacob Moelke	50 21
	Pete. De W. van	Adriaan Vandyke	17 21
	J. van der Meer	den van Kragt	36 51
	Pete. De W. van	den Moelke	48 96
	J. van der Meer	De W. van Kragt en geld	-
	Pete. De W. van	den	22 30
	J. van der Meer	den	22 30
	Pete. De W. van	den	32 20
	J. van der Meer	den	20 80
	Pete. De W. van	den	14 40
	J. van der Meer	den	32 88
	Pete. De W. van	den	32 28
	J. van der Meer	den	7 60
	Pete. De W. van	den	9 20
	J. van der Meer	den	23 90
	Pete. De W. van	den	22 86
	J. van der Meer	den	37 50
	Pete. De W. van	den	14 30
	J. van der Meer	den	10 60
	Pete. De W. van	den	14 00
	J. van der Meer	den	4 75
	Pete. De W. van	den	14 64
	J. van der Meer	den	13 00
	Pete. De W. van	den	4 28
	J. van der Meer	den	66 17
	Pete. De W. van	den	61 30
	J. van der Meer	den	43 65
	Pete. De W. van	den	590 85

1698 92

1698 92

transport

Naam van den persoon van dien de betaling is gedaan		Ouderworp van den		Bedrag van iederop		Totaal bedrag van de		AANMERKINGEN.		
		<i>Uitgaaf</i>		Gulden.	Cis.	Gulden.	Cis.			
<i>Adriaan de Jonge</i>		<i>Per transport</i>		530	85	<i>Uitgaaf</i>		AANMERKINGEN.		
<i>Comelia van der</i>		<i>Beveeling in geest</i>		8	85	<i>Uitgaaf</i>			op ieder artikel der rekening.	
<i>E. de Jonge</i>		<i>aan</i>		38	00	<i>Uitgaaf</i>				1698 93
<i>Jan Pels</i>		<i>aan</i>		..	50					
<i>Comelia Meland</i>		<i>aan</i>		5	40					
<i>A de Wouter met</i>		<i>aan</i>		82	25					
<i>Comelia van der</i>		<i>aan</i>		52	00					
<i>Jan de Wouter</i>		<i>aan</i>		62	00					
<i>Comelia van der</i>		<i>aan</i>		25	90					
<i>Jan Pels met</i>		<i>aan</i>		12	00					
<i>A met</i>		<i>aan</i>		42	00					
<i>A met</i>		<i>aan</i>		8	90					
<i>A met</i>		<i>aan</i>		8	30					
<i>A van der</i>		<i>aan</i>		20	00					
<i>Adriaan de Jonge</i>		<i>aan</i>		6	00					
<i>C. van der</i>		<i>aan</i>		5	00					
<i>C. van der</i>		<i>aan</i>		11	75					
<i>A de Wouter</i>		<i>aan</i>		34	00					
<i>M van der</i>		<i>aan</i>		6	50					
<i>C van der</i>		<i>aan</i>		5	25					
<i>Comelia van der</i>		<i>aan</i>		4	00					
<i>A de Wouter</i>		<i>aan</i>		9	70					
<i>A de Jonge met</i>		<i>aan</i>		124	30					
<i>A met</i>		<i>aan</i>		40	00					
<i>A met</i>		<i>aan</i>		21	75					

1815 12

15	J. Schilham M. N. van Breda D. van der	9 10 124 30 40 00 21 72 --- 32 000 22 65 ---	115 17 342 65
16	D. van der	1 88 8 20 4 95 5 20 5 00 2 100 1 50 10 50 8 98 7 30 ---	51 97 51 20
17	Van der P. A. de Graaf	30 00 ---	51 20
18	M. P. J. de W. P. A. van van P. M. P.	30 21 30 21 15 21 26 21 13 21 26 21 26 21 26 21 ---	389 97 193 68

<i>breed</i>			HOOFDSTUK.		
Volg-nummers van de artikelen der rekening.	NAAM van den persoon aan wien de betaling is gedaan	ONDERWERP van den <i>Melgaard</i>	Bedrag van iederen <i>Melgaard</i>	Totaal bedrag van de <i>Melgaard</i>	AANMERKINGEN.
			Gulden. Cts.	Gulden. Cts.	
	<i>Mar. Naad</i>	<i>Por transport</i>	193 68	329 91	
	<i>Jan Vermet</i>	<i>M. S. bezwaard bedand</i>	31 41		
	<i>G. van t. Westraal</i>	<i>Antonie Broek</i>	36 21		
	<i>S. Prieel</i>	<i>J. Hill met</i>	31 41		
	<i>M. van Westrom met</i>	<i>M. van de Westrom met</i>	38 81		
	<i>S. van Duwel met</i>	<i>d. Regel met</i>	41 01		
	<i>Dun</i>	<i>Maarten van</i>	36 21		
	<i>Don</i>	<i>J. Vee</i>	19 21		
	<i>Don</i>	<i>Comes ad Vee</i>	15 06	389 01	
19	<i>Anna de Vries</i>	<i>Mementoes M. van de Westrom</i>	—		
	<i>Exod</i>	<i>bede d. Van 1855</i>	52 70		
	<i>Exod</i>	<i>Don 8^e</i>	15 30	48 10	
20	<i>J. P. H. Ombregt</i>	<i>Gravel belasting</i>	199 39		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	68 22		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	7 19		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	1 06		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	22 58		
	<i>A. de Vries 1854</i>	<i>Dyfgerecht ont</i>	39 94		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	15 91		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	17 13		
	<i>Don</i>	<i>Don</i>	5 05		

22	<p>1. Mr. Howard 1877 Dm</p> <p>2. E. and Elizabeth S. H. Whitehead Dm</p>	<p>Dyfgerechet enz Dm</p> <p>Dm</p> <p>Dm</p> <p>Dm</p> <p>Dm</p> <p>Dm</p> <p>Dm</p>	<p>33 157</p> <p>39 98</p> <p>15 91</p> <p>17 13</p> <p>5 108</p> <p>42 39</p> <p>239 36</p> <p>5 36</p>	<p>666 79</p>
23	Pendant	<p>ontvang loon van 1/2 1/2 1/2 1/2</p> <p>1/2 as 4 p 20</p>	170 87	
24	W. Minnaal	<p>Preparatiens, Rekeningen specifiek Staten versamen van papier enz</p>	10 00	
25	Pendant	<p>Reygeluud declaratielot betreffing - en inderaanmerkinge intend. Substie</p>	15 00	1 45
26	<p>Successie van Macht van (Reynoud) de Dierckx</p> <p>Dm</p>	<p>Reygeluud (Reynoud) Macht van (Reynoud) van 1^e 6/10 1855</p>	<p>20 00</p> <p>20 00</p>	<p>160 00</p> <p>668 06 5</p>
<p>Totaal 1^e 1/2 1/2 1/2 1/2</p>				

HOOFDSTUK.

Volg- nummers van de artikels der rekening. is	NAAM van den persoon wien de betaling	ONDERWERP van den	Bedrag van iederen		Totaal bedrag van de		AANMERKINGEN.
			Guldens.	Cts.	Guldens.	Cts.	
		Nog te doene Ontvangsten					
		Totaal dezes Hoofdstuk					
		Nog te doene Betalingen					
		Totaal 4 ^{de} Hoofdstuk					
		Oninbare Posten					
13	"	Ontkosten in ca. 1000000 Posten Groot loek	10	80			
"	"	Minoren uit rekening renten Spaarbank te Middelburg van G. Plattekerck	2	337			
"	"	Perceute Subsidie met uit- getheerd	1900	00	1912	837	
		Totaal 5 ^{de} Hoofdstuk			1912	837	

HOOFDSTUK.						
Volg- nummers van de ar- tikels der rekening.	NAAM van den persoon wien de betaling is	ONDERWERP van de	Bedrag van iedere		Totaal bedrag van de	AANMERKINGEN.
			Guldens.	Cts.	op ieder artikel der rekening. Guldens.	

Aldus dezen Staat, strekkende tot nadere justificatie der Rekening van den Ontvanger van het *Mgemeent*
Armbestuur, na examinatie der daarna vermelde bescheiden, welke alle voor zoo ver zij zijn geadmiteerd,
in goede orde zijn bevonden, gearresteerd door den Gemeenteraad van *S. Heerarendsdielke*

Te *S. Heerarendsdielke* den 18 Augustus 1886

St. Burgermeester

Streek

Bezeerend

Bosdijk

NB. Deze Staat zal vijf hoofdstukken of afdeelingen bevatten:

1. *Gedane Ontvangsten.*
2. *Gedane Betalingen.*
3. *Nog te doene Ontvangsten.*
4. *Nog te doene Betalingen.*
5. *Oninbare Posten.*

Ieder hoofd van de 3de, 4de en 5de kolommen, zal, naar aanleiding
daarvan behooren te worden ingevuld.

DERDE HOOFDSTUK. UITGAVEN.

Volgnummer.	UITGAVEN.	Sommen bij de begrooting toegestaan.		Werkelijk gedane uitgaven.		AANMERKINGEN.
		Gulden.	Cents.	Gulden.	Cents.	
13	§ 1. <i>Onderhoud der Armen.</i> Bestedings-kosten van armen en weezen . . . <i>Idem</i> van kinderen in de kolonien der maatschappij van weldadigheid Bedeeling in geld, brood &c. Kleederen Medicijnen	1540	00	1698	92	
14	Begrafenis-kosten Kosten van onderwijs aan arme kinderen <i>Nieuw bezet</i> <i>Alleen-taken J.P. van der Broek</i> <i>van 5 Dec</i>	1157	00	1215	17	
15		220	00	242	65	
16		35	00	51	27	
17		60	00	51	10	
18		426	00	339	01	
19		600	00	48	00	
20	§ 2. <i>Lasten en ongelden der Armoederen.</i> Grondlasten van 69 bunders, 32 roeden, 68 ellen f 270.00 Aan waterpenningen van idem " 400.00	670	00	626	79	
21	Belasting op de gebouwde eigendommen . Reparatie aan dezelve <i>Idem</i> aan gebouwen, door arme gealimenterden bewoond <i>Onderhoud Plantsoenen</i> <i>Intressen van kapitalen, als:</i>	10	00			

Reparatie aan dezelve
 Idem aan gebouwen, door arme gezinmen-
 teerden bewoond
 21 *Wardebouwd. Vlaenderen* 10 00
 Intressen van kapitalen, als:
 Van f ad pCt., ten be-
 hoeve van

§ 3. Administratie-kosten.

22	Jaarwedde van den Heelmeester	140 00	170 87 1/2
23	Belooning van den Ontvanger	10 00	10 00
24	Schrijfboefthen en dergelijken <i>Kamerhuul</i>	15 00	15 00

§ 4. Onvoorziene uitgaven.

25		50 00	1 45 1/2
26	<i>Geoplegd op de kerk te Begens Boud</i> <i>Wingje</i>	100 00	100 00

TE ZAMEN

4533 00
 4681 07 1/2

VERGARING.

Totaal bedrag der ontvangsten in de 4 ^{de} kolom van het 2 ^{de} hoofdstuk gebragt f	4672:88 $\frac{1}{2}$
Totaal der Uitgaven	4681:04 $\frac{1}{2}$
Blijft een <i>overschot</i> slot van . . . f	8:76

Bovenstaande rekening naar waarheid opgemaakt door mij ondergeteekende

Ontvanger van het Algemeen Armbestuur,
te Scheerwoudekerke den 28 Junij 1856

Bosdyk

Opgenomen en voorloopig gesloten door ons, Leden van voornoemd Arm-
bestuur te Scheerwoudekerke den 30 Junij 1856

Jan Vermeij

*Jacob Boonman
Bosdyk*

Goedgekeurd door den GEMEENTERAAD van Scheerwoudekerke
den 18 Augustus 1856

De Burgemeester,

Bosdyk

De Secretaris,

Bosdyk

Inkomsten

4

Olg-num-mer	Aard der inkomsten	Bedrag					
		der inkomsten volgens raming bij de begroting of na wijziging	hetwelk moest worden ontvangen	hetwelk werkelijk is ontvangen	hetwelk nog blijft te ontvangen of te verhalen	hetwelk is afgeschreven als oninbaar	
	HOOFDSTUK II <i>Algemeen beheer</i>						
1	Verhaal van bijdragen voor eigen en weduwen- en wezenpensioen, ingevolge art. 36 der Pensioenwet 1922 (<i>Stb.</i> 240)	99.90.	99.90.	99.90.			
	Verhaal van bijdragen voor inkoop van diensttijd
	Verhaal van premies ingevolge de sociale verzekeringswetten
	Uitkering van ziekgelden ingevolge de ziekwet
2	Inkomsten uit bezittingen:						
	a. gebouwen, landerijen, enz. <i>f</i> 15544.77
	b. gelden, belegd onder hypothe-cair verband „
	c. inschrijving op het grootboek der nationale schuld „
	d. andere beleggingen „ 2342.50	17.887.27.	17.887.27.	17.887.27.			
	Subsidies:						
	a. van instellingen van weldadigheid <i>f</i>
	b. van de provincie „
	c. van het rijk „
	d. „ „
3	Subsidie van de gemeente tot dekking van het nadelig slot op de gehele begroting	78.355.75.	78.355.75.	78.355.75.			
	Andere inkomsten:						
	a. <i>f</i>
	b. „ „
	c. „ „
	Transporteren	96.342.92.	96.342.92.	96.342.92.			

Volg- num- mer	Aard der uitgaven	Bedrag		
		geraamd bij de begroting, na wijziging en/of af- en overschrijving gebracht op:	van het werkelijk uitgevene	van het nog verschuldigde
	HOOFDSTUK II			
	<i>Algemeen beheer</i>			
5	Salarissen vast personeel	1.589.97.	1.589.97.	
	Salarissen en lonen tijdelijk personeel	
6	Kosten ter zake van pensionering enz. van personeel	279.72.	279.72.	
	Sociale lasten personeel	
	Uitkering van ziekengelden ingevolge de ziekwet	
	Wachtgelden	
	Huur van gebouwen	
	Onderhoud van gebouwen	
7	Belastingen, brandverzekering, enz.	87.10.	87.10.	
	Verlichting, verwarming, waterverbruik en schoonhouden van gebouwen	
	Aanschaffing en onderhoud van meubilair en machines en inrichting van de kantoren	
8	Druk- en bindwerk en kantoerbehoefden	642.59.	642.59.	
	Abonnementen en lidmaatschappen	
9	Kosten van telefoonaansluitingen, porti en andere uitgaven	37.81.	37.81.	
10	Kosten van vergaderingen	561.15.	561.15.	
	Kosten voor terugvordering van ondersteuning	
11	Kosten van controle van de administratie	109.--.	109.--.	
12	Belasting en onderhoud van bezittingen	6.266.99.	6.266.99.	
	Provisie verzilvering coupons	
	Rente van geldleningen	
	Aflossing van geldleningen	
	Rente van tijdelijk opgenomen kasgeld	
	Andere uitgaven:			
	a. reis- en verblijfkosten f	.	.	
	b. kosten gebruik rijwielen „	.	.	
	c. „ „ „ „ „	.	.	
	d. „ „ „ „ „	.	.	
	e. „ „ „ „ „	.	.	
	f. „ „ „ „ „	.	.	
	Afdracht loonbelasting en premies Algemene Ouderdomswet en Algemene Weduwen- en Wezenwet	
	Mancogelden	
	Transporteren	9.574.33.	9.574.33.	

PROVINCIE
Z E E L A N D.

GEMEENTE
G O E S.

REKENING van INKOMSTEN & UITGAVEN

van het *Gasthuis* te Goes voor

het dienstjaar 18 *60 twee en veertig.*

Opgemaakt door den Secretaris-Penningmeester.

te Goes den *13 Juny 1863.*

J. H. Polans

VOLGENUMMER.	I N K O M S T E N .	Bedrag der Inkomsten.			AANMERKINGEN.
		Bedrag bij de begrooting toegestaan.	Wezenlijke ontvangsten.	Minder of nog te ontvangen.	
AFDEELING 1.					
Gewone Inkomsten.					
1	Goedslot der laatste Rekening	1452.48 ⁵	1789.34 ⁵	"	<i>By besluit van den gemeente raad van 10. Maart 1862 aangevuld op 1452.48⁵</i>
Huur of opbrengst van Vaste Goederen over 1862.					
2	a. Van huizen en andere gebouwen . . . f				
	b. „ landerijen „	1196.81	1196.81	"	
	c. „ kaphout „				
2	Chijnsen & Grondrenten over het jaar 1862	13.67 ⁵	13.67 ⁵	"	
	Opbrengst van Tienden „ „ „ 18				
Renten van Uitstaande Kapitalen.					
	a. Van f 25100. inschrijving 2½ % f 842.50 verschenen den 1 July 1862.				
	b. Van f 4000. inschrijving 3 % „ 120.00 verschenen den 1 Septbr 1862.				
	c. Van f 7000. inschrijving 4 % „ 280.00 en „ 8000. idem „ „ „ 320.00 verschenen den 1 April en 1 Octbr 1862.				
	d. Van schuldbrieven ten laste van de Gemeente Gees 204.00.				
	e. Uitkeering van de revenuen der gilde fondsen „ <i>Hypothecaire Obligatie ten laste van H. Boet, goed f 900.00 à 5 % 45.00.</i>				
	Transportere f	4207.97 ⁵	4575.88 ⁵	"	

VOLGNUMMER.	I N K O M S T E N .	Bedrag der Inkomsten			AANMERKINGEN.
		Bedrag bij de begrooting toegestaan.	Wezenlijke out- vangsten.	Minder of nog te ontvangen.	
	Per Transport	4207.97	4178.83		
	Verdiensten en Winst van Werkverschaffing.				
	a. Werkloon van in diensten of op ambachten ge- plaatste weezen of gealimenteerden				
	Kostgelden en Vergoedingen.				
	a. Bestedelingen bij overeenkomst opgeno- men f	8571.00	8420.98	150.02	
	b. Vergoeding van verplegingkosten uit de inkomsten der bezittingen van gealimenteerden „				
	c. Verhaalbare kosten van verpleging en begrafenis op de nalatenschappen van overledene gealimenteerden „				
	d. Verhaalbare onderstand verstrekt aan personen die tot teruggaaf in staat geraken „				
	e. Verhaalbare onderstand, verstrekt aan personen elders domicilie van onder- stand bezittende, of van hen wier bloed- en aanverwanten tot teruggaaf wettig verplicht zijn „				
	Collecten en vrijwillige giften				
	Andere Ontvangsten niet tot de vorenstaande behorende.				
	a. Uitkeering van den opbrengst der priva- putten f				
	b. Verhuring van rouwmantels „				
	Zamen gewone ontvangsten	9778.97	9998.89	150.08	

VOEGNUMMER.	I N K O M S T E N .	Bedrag der Inkomsten.			AANMERKINGEN.
		Bedrag	Wezenlijke	Minder	
		bij de begrooting toegestaan.	ort- vangsten.	of nog te ontvangen.	
	Per Transport	9778.97	9996.29	150.03	
	AFDEELING 2.				
	Buitengewone Ontvangsten.				
	Restanten van vorige jaren				
	Aflossing van renten en kapitalen				
	Legaten of schenkingen				
6.	Opbrengst van te verkoopen goederen	" "	" "	" "	
7.	Andere toevallige baten	" "	1.16	" "	
8.	Subsidie uit de gemeentekas	1700.00	1700.00	" "	
10.	<i>In mindering van gedaan voorschot voor de gemeente</i>	" "	400.00	" "	
	Zamen buitengewoon	1700.00	2101.16	" "	
	TOTAAL DER ONTVANGSTEN f	11478.97	12097.45	150.03	

VOLGNUMMER.	UITGAVEN.	Bedrag der Uitgaven.			AANMERKINGEN.
		Bedrag bij de begroo-ting toegestaan.	Werkelijk gedane uitgaven.	Minder uitgegeven dan begroot.	
	AFDEELING 1.				
	Gewone Uitgaven.				
9.	Bureau en Administratie kosten.				<i>Bij besluit van den gemeenteraad van dats den 8 Junij 1863 is magtiging verleend om het minder uitgegevene op sommige artikelen over te schrijven op die waarop meerder is uitgegeven dan bij de begroo-ting toegestaan was, en de verdere meer dan gewone uitgaven als buiten gewoon aan te merken.</i>
	a. Schrijfbehoeften, druk- & bindwerk en porto's . . .	20. 00	40. 76	9. 24	
10.	Jaarwedden van Ambtenaren en Bedienden.				
	a. Den secretaris-penningmeester f 200. 00				
	b. Den geneesheer en heelmeeester „ 90. 00				
	c. Het verder dienstdoend personeel „ 611. 00				
		1001. 00	1001. 00		
11.	Belastingen en Ongelden der Arme Goederen.				
	a. Grondbelasting f 91. 28				
	b. Waterpenningen „ 142. 69				
	c. Brandverwaarboring „ 26. 90				
	d. Kosten van invordering van renten „ 15. 17				
	e. Personeel en patent „ 5. 26				
		292. 16	282. 25	9. 91	
	Uitkeeringen op de Inkomsten drukkende.				
	a. Van de Quirinus kapellerie f				
12.	Gewoon onderhoud der Eigendommen.				
	a. Van verhuurde huizen en gebouwen f				
	b. „ huizen en gebouwen door ge- alimenteerden bewoond „				
	c. „ het <i>Leest</i> huis „	500. 00	571. 42		
	d. „ de overige vaste eigendommen „				
	Transportere f	1842. 16	1805. 44	36. 72	

VOLGNUMMER.	UITGAVEN.	Bedrag der Uitgaven.			AANMERKINGEN.	VOLGNUMMER.
		Bedrag bij de begrooting toegestaan.	Werkelijk gedane uitgaven.	Minder uitgegeven dan begroot.		
	Per Transport	1243.16 ⁵	1895.44	19.10 ⁵		
	Bedeelingen in Geld, Brood, Brandstof enz.					
	AAN DE HUISZITTENDE ARMEN.					
	a. Geld f					
	b. Brood „					
	c. Brandstof „					
	d. Soep „					
13.	VOOR DE GEALIMENTEERDEN IN 'T <i>Gast</i> HUIS.					18. 19.
	a. Brood f 1219.05					
	b. Vleesch en visch „ 994.75					
	c. Brandstof en licht „ 1221.11 ⁷					
	d. Melk, boter en kaas „ 1830.29 ⁷					
	e. Aard-, boom- en peulvruchten „ 615.15 ⁵					
	f. Gort, rijst en kruidenierswaren „ 785.40.					
	g. Zout, zeep en azijn „ 228.92					
		6881.00	7005.70			
	Onderhoud der Uitbestede Armen.					
	a. Voeding en verpleging f					
	b. Kleeding „					
14.	Kleederen en Liggingstukken.					
	a. Huiszittende armen f					
	b. <i>Gast</i> huis „ „	400.00	297.17	2.83		
15.	Medicijnen en Ververschingen van Zieken.					
	a. Huiszittende armen f					
	b. <i>Gast</i> huis „ „	200.00	215.11 ⁷			
16.	Begraveniskosten	40.00	75.70			
	Restitutie aan andere gemeenten van in deze gemeente onderstands domicilie bezittende armen . . .					
17.	Andere gewone lasten niet tot de vorenstaande behoorende	10.00	4.30	5.70		

N. VOLGNUMMER.	UITGAVEN.	Bedrag der Uitgaven.			AANMERKINGEN.
		Bedrag bij de begrooting toegestaan.	Werkelijk gedane uitgaven.	Minder uitgegeven dan begroot.	
	Per Transport	9474 16	9692 42	21 68	
	AFDEELING 2.				
	Buitengewone Uitgaven.				
	Restanten van vorige jaren				
	Aankoop van goederen of kapitalen				
	Successie & andere Regten van erflating enz.				
18.	Vernieuwing of groote herstellingen	1980 00	2202 09	" "	<i>By besluit van den gemeenteraad van 10 Maart 1862 gebragt op de be- grooting 1450 00</i>
19.	Andere buitengewone lasten	52 00	52 00	" "	
	Zamen buitengewoon	2002 00	2254 09	" "	
	TOTAAL DER UITGAVEN f	11476 16	11747 52	27 68	

B A L A N S.

De Inkomsten bedragen	f	12097	40 ⁵
" Uitgaven "	"	11947	52 ⁵
Blijft een batig slot	f	149	88 ⁵

Bovenstaande Rekening opgenomen en voorloopig gesloten door het *Bestuur van*
het Gasthuis te Goes den *26 Juny* 18 *63*

Voorzitter.

H. P. L. van der Vliet

Secretaris-Penningmeester.

DE GEMEENTERAAD VAN GOES.

GEZIEN VORENSTAANDE REKENING, STELT DEZELVE VAST.

In Ontvang op	f	12097	40 ⁵
" Uitgaaf "	"	11947	52 ⁵
En alzoo met een goed slot van	f	149	88 ⁵

GOES den

6 Julij 18 *63*

De Gemeenteraad voornoemd.

H. P. L. van der Vliet

Voorzitter.

H. P. L. van der Vliet

Secretaris.

Ligtgaven het jaar 1858

N ^o 1	In gelde beedeeld aan de Diaconie-Brmen volgens spec. f. n. Bijlage	169	58
N ^o 2	Boselyk voor 1600 Nominale Inschrijving op het Grootboek 1/2	1040	41
N ^o 3	Armen's cheques Ontvangst, grondlasten van 1858	46	34
N ^o 4	D. Zelfde	"	15 19
N ^o 5	D. Zelfde	"	38
N ^o 6	G. Van B. Beek, Waterpunningen van 1858	ii	60
N ^o 7	D. Zelfde	"	7 57
N ^o 8	J. C. Van B. Beek	"	3 76
N ^o 9	D. Zelfde	"	i 38
N ^o 10	G. Galbenfels, voor b. v. n. geneeskundige diensten.	50	
N ^o 11	Aankoop van een ijzeren Kist, A. Brant	25	
N ^o 12	A. Brant, schootgelden van 1 ^o Januarij tot 1 ^o Julij 1858	10	
N ^o 13	D. Zelfde	"	8 30
N ^o 14	D. Zelfde	"	3 60
N ^o 15	J. Miras, 200 g. g. r. m. t. s. a. d. s.	14	
N ^o 16	Pasdeer, yde r. d. l. n. f.	14	50
N ^o 17	M. Schipper, bigradinis kosten	1	80
N ^o 18	Adriaanf. voor Smid's Werk aan een Armhuis	3	65
N ^o 19	Konink. K. n. s. voor Smid's Werk aan een ijzeren Kist	7	
N ^o 20	D. Zelfde, 2 hangschoten voor een ijzeren Kist	1	80
N ^o 21	J. Weststraet	1	40
N ^o 22	J. de Auster, aan timmermans Werk	29	9
N ^o 23	den Heer de Jong	8	
N ^o 24	J. H. Uchtman, g. h. r. d. n. s. voor de Armen	15	62
N ^o 25	J. O. h. Vragen dracht	1	
N ^o 26	Bijdrage aan het Fonds voor Goodlijdenl. K. n. n. m. B. v. p.	1	50
N ^o 27	J. C. F. Vermaant, cheques a. d. s. voor incassering van g. l. d. n.	5	
N ^o 28	Schrijfb. hoefden	3	
Totaal der Ligtgaven		1682	76

Rekening en verantwoording der Dierkondale Administratie over het jaar 1858.
Ontvangsten

N ^o 1	Stet betaling Jabelo van het vorige jaar 1857.	f 376	93
N ^o 2	M. Grootdijk huishoud., verschenen 1 ^o Mei 1858.	33	
N ^o 3	G. van der Poole, huishoud., verschenen 1 ^o Mei 1858	26	
N ^o 4	1/2 jaar Landpacht van Jacob Mieras, verschenen Nov. 1858	110	42
N ^o 5	1/2 jaar Landpacht van P. Rijke, verschenen November 1858	31	24
N ^o 6	1/2 jaar Landpacht van Tonke, verschenen November 1858	54	23
N ^o 7	1/2 jaar Landpacht van P. Damme, verschenen Novemb. 1858	3	
N ^o 8	1/2 jaar Landpacht van J. Ode, verschenen Novemb. 1858	55	90
N ^o 9	1/2 jaar Landpacht van M. Schipper, verschenen Novemb. 1858	13	
N ^o 10	1/2 jaar Landpacht van Bonnet, verschenen Novemb. 1858	107	43
N ^o 11	1/2 jaar Landpacht van H. de Jonge, verschenen Novemb. 1858	22	71
N ^o 12	1/2 jaar Landpacht van A. de Winter pro memoria		
N ^o 13	J. Dekker, aflossing van een Kapitaal als Verband, groot 1000	1000	
N ^o 14	J. Dekker, rente van bovingen omd Kapitaal, verschenen 1 ^o Mei 1858	30	
N ^o 15	Staal Gies, Rent., verschenen September 1858.	3	
N ^o 16	Mel. Remijns, Rent. verschenen 1 ^o Januarij 1858	35	
N ^o 17	J. Grootdijk rent., verschenen 1 ^o Mei 1858	25	
N ^o 18	En half jaar rente van een Kapitaal nominale Inschrijving groot 1000	24	23
N ^o 19	g. w. l. t. e. e. c. h. g. e. l. d. e. n. b. i. j. e. l. g. o. e. t. s. e. l. i. n. s. t. o. f. f. e. n. i. n. g. e. n. o. v. e. r. h. e. t. j. a. a. r. 1858	43	86
N ^o 20	M. Schipper voor een afg. g. d. n. N. e. e. r. l. i. j. k. a. t. t. s. t. a. t. i. e.	..	30

Totaal der Ontvangsten bedroeg chis/2015 29:

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Rekeningen en begrotingen moesten ieder jaar worden ingediend. Aan de hand van dagboeken (waarbij we in eerste instantie moeten denken aan kasboeken), grootboeken en journalen kon de penningmeester, ontvanger of controleur de jaarstukken opmaken. Nadat het burgerlijk armbestuur de rekening en begroting had goedgekeurd, werden beide uitvoerig in de gemeenteraad besproken waarbij post voor post nauwkeurig werd doorgelopen. De controle op de juistheid van de gegevens in de jaarrekening en begroting was dus bijzonder groot. Meer dan eens gebeurde het dat een begroting of rekening werd afgekeurd, omdat de gemeenteraad van mening was dat het armbestuur niet de grootst mogelijke zuinigheid had betracht. Dat kwam uiteraard het meest voor in die plaatsen waar armbesturen door middel van gemeentelijke subsidie met geld van de gemeente werkten en de gemeenteraad iedere cent subsidie in de boekhouding verantwoord wilde zien.²⁰

Ondanks het feit dat zowel de rekening als de begroting met de grootste nauwgezetheid werd opgesteld en beide geschriften onderwerp waren van uitgebreide bespreking in de gemeenteraad, waren gevallen van fraude niet geheel en al uit te sluiten. Zo werd Den Bosch in 1901 opgeschrikt door het nieuws dat de ontvanger van de Godshuizen jarenlang had gefraudeerd, zonder dat het college van regenten, belast met de controle op de financiën, iets in de gaten had gehad. Met de diefstal was een bedrag van f 87.000,- gemoeid. De affaire was voor de Bossche Godshuizen aanleiding om de functie van ontvanger te splitsen in de nieuwe functie van administrateur en die van ontvanger.²¹

De rekeningen en begrotingen van de kerkelijke armenzorginstellingen werden niet door de gemeenteraad besproken. Net als de penningmeester van het burgerlijk armbestuur, moest de administrerende diaken van het kerkelijk armbestuur de rekening en begroting opstellen aan de hand van dezelfde financiële bescheiden, die in de regel nog in de archieven zijn aan te treffen. Zowel de diaconie als het katholieke armbestuur moest, zoals we bij de procedure vermeld hebben, de jaarstukken voorleggen aan hogere colleges - bij de diaconie de classis, bij de katholieke armbesturen de bisschop - die er alle belang bij hadden de documenten aan een uitgebreid onderzoek te onderwerpen.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Als aanvullende bronnen voor de financiering van de armenzorg komen op de eerste plaats de dagboeken (kas-, bank- en giroboeken), grootboeken en journalen van de verschillende armenzorginstellingen in aanmerking. Evenals de rekeningen en meeste begrotingen zijn ze van de burgerlijke armbesturen voor vrijwel alle jaren doorlopend beschikbaar. Vele armbesturen beschikken over archivalia met betrekking tot aan- en verkoop van onroerend goed, zoals eigendomsbewijzen en notariële akten, kadastrale leggers met daarin opgaven van eigendommen van de betreffende armbesturen. Ook de leggers, geschriften waarin de eigendommen van de armbesturen staan geregistreerd, evenals alle mutaties in deze eigendommen, kunnen als aanvullende bronnen worden beschouwd.

Aangezien de begrotingen en rekeningen van de burgerlijke armbesturen uitvoerig werden besproken in de vergaderingen van de gemeenteraad, kan men de notulen van de gemeenteraad als gerelateerde bron aanmerken. Soms, wanneer bijvoorbeeld een armbestuur bij Gedeputeerde Staten in beroep ging tegen een beslissing van het gemeentebestuur, kunnen de notulen of correspondentie van dit provinciale college als toetsingsbron gelden.

Voor de hervormde diaconie geldt dat de notulen van de hervormde diaconie of kerkenraad een gerelateerde bron zijn. Ook voor deze bron geldt, dat ze voor de meeste jaren aanwezig zijn. Voor de katholieke armbesturen moeten de notulen van de vergaderingen van kerk- en armbestuur als gerelateerde bron worden gezien.

De gegevens van de (specificatie van de) jaarrekening werden in samenvatting vorm opgenomen in de tabellen van onderstand en in de Verslagen omtrent het Armwezen, die jaarlijks in de gemeentelijke verslagen werden gepubliceerd.²²

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

Zowel de jaarrekeningen als de begrotingen vormen een welhaast onuitputtelijke bron van informatie over vrijwel alle zaken die met de plaatselijke armenzorg samenhangen. Een vrijwel complete bron ook, zeker vergeleken met andere bronnen, zoals notulenboeken of correspondentie. Bij het gebruik van deze bronnen is de onderzoeker immers altijd onderworpen aan een zekere willekeur aangaande het genotuleerde en de overlevering. Deze bezwaren gelden niet voor de rekeningen en begrotingen van de armenzorginstellingen die in de regel van bijna alle instellingen voor vrijwel alle jaren doorlopend beschikbaar zijn en waarin men iedere handeling van het armbestuur waarmee geld gemoeid was kan terugvinden.

Weliswaar kan men de omvang van de bezittingen en schulden niet rechtstreeks uit de rekeningen aflezen, enige indicatie over de grootte van het vermogen geven ze de onderzoeker wel. Zo kunnen we aan de hoogte van de intrestinkomsten zien hoe groot het in effecten geïnvesteerde kapitaal bedroeg. Bij de pachtinkomsten staat de omvang van het grondbezit vermeld. Ook de aan- en verkopen van onroerend goed (gebouwen, landerijen) en het verstrekken en aangaan van leningen vinden we terug in de jaarrekeningen.

Vele auteurs hebben de jaarrekeningen van armenzorginstellingen gebruikt als bron voor een onderzoek naar de financiering van de zorg. Hoe de instellingen - burgerlijke en kerkelijke - aan hun geld kwamen, is de centrale vraag in deze studies. Beschikten ze over uitgebreide bezittingen die forse en stabiele inkomsten garandeerden en die de instellingen een grote mate van onafhankelijkheid gaven van de lokale overheid? Of waren ze sterk afhankelijk van subsidies van de overheid waardoor hun speelruimte ernstig beperkt werd?

Studies over de zorg in Den Bosch tonen aan dat de instellingen daar financieel krachtig waren en daardoor een zekere mate van autonomie wisten te handhaven.²³ Hetzelfde gold voor vrijwel alle burgerlijke armbesturen op het Zuid-Bevelandse platteland.²⁴ Hoe anders was de situatie in Leiden en Amsterdam, waar vele armenzorginstellingen hoe langer hoe meer op geldelijke steun van de overheid waren aangewezen.²⁵ Ook de kerkelijke zorg was kwetsbaar en in de regel bij gebrek aan voldoende kapitaal afhankelijk van de goedgeefsheid van de gemeenteleden.²⁶

De rekeningen en begrotingen zijn niet alleen bruikbaar voor een onderzoek naar de financiering van de armenzorg. Ook het beleid van de armbesturen ten aanzien van de armen kan men uit de financiële documenten aflezen. Zorgvuldige bestudering van de verschillende uitgavenposten geeft antwoord op de vraag waar de besturen hun geld daadwerkelijk aan besteden (rekeningen) en waar ze het aan dachten te kunnen besteden (begrotingen).

Men kan onderzoeken op welke wijze en met welke middelen de armen werden bedeed, of ze in gestichten verpleegd werden dan wel in gezinnen uitbesteed en of ze in plaatselijke werkverschaffingsprojecten werden geplaatst. Ook kan men inzicht verkrijgen in de bedragen die de besturen jaarlijks uittrokken voor de bedeling in geld, voor het onderwijs aan de kinderen van bedeeden en of er bedeling in natura plaatsvond. Interessante onderzoeksaspecten zijn ook de verschuivingen die zich in de loop van de tijd voordoen in het uitgavepatroon van de instellingen (bedeling in geld en/of in goederen) en welke verschillen er bestonden tussen de kerkelijke en burgerlijke armbesturen. Denken we bijvoorbeeld aan de vraag of de kerk meer in natura en minder in geld bedeede dan de burgerlijke armbesturen. De rekeningen en begrotingen bevatten

uitgebreide specificaties en toelichtingen, zoals die van de Bevelandse armbesturen, met de namen van de bedeeden, de bedragen waarmee ze werden bedeed en soms opmerkingen over de reden waarom iemand onderstand genoot of waarom hij in het vervolg van ondersteuning werd uitgesloten.

Wil men een vergelijking maken tussen de inkomsten en uitgaven van de verschillende armbesturen over een langere periode en antwoord geven op al deze vragen, dan moet men de jaarrekeningen standaardiseren en een uniforme rekening samenstellen waarin alle financiële handelingen kunnen worden ondergebracht. In deze 'modelrekening' zijn de inkomsten tot vier rubrieken teruggebracht:

- 1 Goed slot van het afgelopen jaar
- 2 Inkomsten uit eigen bezit, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen inkomsten uit bezit van onroerend goed en inkomsten bestaande uit rente van leningen, verstrekt aan derden
- 3 Bijdragen van derden (subsidies, collecten, giften, erfenissen, legaten etc.)
- 4 Overige (incidentele uitgaven).

Aan de uitgavenkant kan men bijvoorbeeld onderscheid maken tussen de reële armenzorgkosten, dat wil zeggen de uitgaven die min of meer rechtstreeks ten goede kwamen aan de bedeeden, en alle andere uitgaven, zoals de kosten van beheer en administratie. De uitgaven kunnen dan in de volgende rubrieken worden opgenomen:

- 1 Armenzorgkosten, verdeeld over:
 - bedeling in geld
 - bedeling in goederen
 - uitbesteding, inclusief gestichtverpleging
 - medische zorg
 - onderwijs
 - werkverschaffing
 - subsidies aan andere instellingen op sociaal en medisch terrein (wijkverpleging bijvoorbeeld)
- 2 Administratie- en beheerkosten (lonen en alle lasten die op het onroerend goed drukten)
- 3 Onvoorzienne en incidentele uitgaven.

Bij het opstellen van een dergelijke uniforme rekening moet de onderzoeker zich realiseren dat niet alle rekeningen zich zo gemakkelijk laten bewerken. Zo deed zich bij de bestudering van Zeeuwse diaconierekeningen uit de negentiende eeuw het probleem voor, dat uit de betreffende

geldtransactie niet altijd duidelijk was waarop deze betrekking had en tot welke post ze moest worden gerekend. Bij verschillende inkomsten en uitgaven werd slechts de naam van de leverancier of afnemer genoemd, gevolgd door een korte omschrijving, bijvoorbeeld 'wegens geleverde materialen', en een geldbedrag. Speurwerk in kasboeken en grootboeken moest uitsluitend geven over de identiteit van de persoon. Betrof het een slager, bakker of schoenmaker die producten leverde ten behoeve van de bedeeden? Zo ja, dan kon de betreffende uitgaaf worden ondergebracht in de rubriek 'bedeling'. Indien bleek dat het de nota van een schilder of dakbedekker betrof, dan kon het bedrag tot de post 'onroerend goed' worden gerekend.²⁷

NOTEN

- 1 Kort, *Geen cent te veel*, 265 e.v.
- 2 Gras, *Diaconie-archieven*, 87 en 94-95. Zie verder Van Leeuwen, *Sociale zorg*, 13.
- 3 Barth en Kort, *'Een troostelijk woord is der armen spijs'*, 14-22 en Kool-Blokland, *De zorg gewogen*, 57-64 en 170-186. Voor de situatie in Friesland, zie Spaans, *Armenzorg in Friesland*, 121 e.v. In veel steden was het in de zeventiende en achttiende eeuw gebruikelijk dat stadsbesturen een financiële bijdrage leverden aan de armbesturen, zie Prak, *'Armenzorg 1500-1800'*, 68-69.
- 4 Gras, *Diaconie-archieven*, 94. In Drenthe waren de diakenen hiertoe volgens de Kerkenorden van 1638 en 1730 zelfs verplicht.
- 5 Melief, *De strijd om de armenzorg in Nederland 1795-1854*, 28 en 126-128. Zie verder Van Leeuwen, *'Armenzorg 1800-1912'*, 276-285.
- 6 Zie het broncommentaar *'De tabellen van onderstand: een statistiek van bedeeden en bedeling, 1854-1964'* in deze bundel.
- 7 Art. 40 uit het *'Reglement op het bestuur ten platten lande 1825'* en art. 75 uit het *'Reglement voor het bestuur der stad 1824'* in: *Bronnen tot de kennis van de gemeentewet*, 22 en 32.
- 8 Art. 148, Gemeentewet 1851 in: *Bronnen tot de kennis van de gemeentewet*, 151.
- 9 Art. 19, *Wet van den 28sten Junij 1854, tot regeling van het Armbestuur*.
- 10 Art. 27, *Wet van den 27sten April 1912, tot regeling van het Armbestuur*.
- 11 Gras, *Diaconie-archieven*, 87. Zie: *Synodaal Reglement voor de Diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk, vastgesteld door de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, in hare zitting van den 8sten Augustus 1856, en uitgevaardigd door de Algemeene Synodale Commissie, in hare zitting van den 20sten Meij des Jaars 1857*, art. 19 en 27.
- 12 In 1855 werd voor de katholieken een algemeen reglement vastgesteld. Voor ons onderzoek is gebruik gemaakt van het Algemeen reglement voor de besturen der parochiale en andere katholieke instellingen van liefdadigheid in het bisdom van Haarlem, 1855 (art. 37-45) en 1929 (art. 39-43). Vanaf 1853 tot 1956, toen Zeeland werd ingedeeld bij het bisdom Breda, behoorden de Zeeuwse parochies tot het bisdom Haarlem. Voor de overige bisdommen Roermond, Den Bosch en Breda in het zuiden van het land, alsmede het aartsbisdom Utrecht zijn soortgelijke reglementen vastgesteld, zie Rogier, *Katholieke herleving*, 172; Gales e.a., *Het Burgerlijk Armbestuur*, 130 en 226, en Van Mierlo, *Economische omstandigheden*, 40.

- 13 Voor Maastricht zie Gales e.a., *Het Burgerlijk Armbestuur*, 47-49. Voor Den Bosch zie Wouters, *Van bedeling naar verheffing*, 168-170.
- 14 De door ons onderzochte plaatselijke verordeningen op de burgerlijke armbesturen van de Bevelandse gemeenten Kattendijke, Kapelle, Kloetinge, 's Heer Arendskerke, 's-Heer Hendrikskinderen, Wemeldinge en Yerseke, lijken als twee druppels water op elkaar.
- 15 *Algemeen Reglement voor de Diakonien der Nederlandsche Hervormde Kerk (5-9-1854)*, art. 21-22 en *Synodaal Reglement 1857*, art. 27.
- 16 *Reglement diakonien hervormde kerk*, art. 13. Op Zuid-Beveland waren er hervormde diaconieën die wel (Kloetinge) en diaconieën die niet ('s-Heer Arendskerke) met een begroting kwamen. Volgens Gras, *Diaconie-archieven*, 87, treft men slechts sporadisch begrotingen aan in de Drentse diaconie-archieven.
- 17 *Reglement parochiale instellingen weldadigheid 1855*, art. 37-39 en 43-45.
- 18 Art. 63 bepaalde dat alle kosten van verzorging van een arme op hem verhaald konden worden op het moment dat het armbestuur hem daartoe in staat achtte.
- 19 Alle onderzochte kerkelijke en burgerlijke armenzorginstellingen op het Bevelandse platteland ('s Heer Arendskerke, 's-Heer Hendrikskinderen, Yerseke, Wolphaartsdijk, 's Heerenhoek, Ovezande, Wemeldinge, Kapelle, Schore, Kortgene, Kats, Wissenkerke en Colijnsplaat) kwamen ieder jaar met één rekening uit waarop al hun financiële transacties waren verantwoord. De armbesturen in Goes en Middelburg maakten voor de verschillende afdelingen aparte rekeningen (voor Goes, zie Barth, *Inventaris*, 5-10; voor Middelburg, zie Kool-Blokland, *De zorg gewogen*, 595-598; voor Zutphen, zie Van der Kluit, 'Zeven eeuwen ziekenzorg', 253-266. Voor een analyse van de rekeningen van gasthuizen, zie Kappelhof, 'Gasthuisrekeningen als historische bron', 90-99.
- 20 In de jaren 1860-1870 hadden de gemeenteraad en het armbestuur van het Noord-Bevelandse Kortgene geregeld ruzie over de begroting en rekening van het armbestuur. Insinuaties dat het armbestuur met de rekening knoeide, waren voor het armbestuur in 1860 redenen om ontslag in te dienen. Doordat de raad weigerde met meer subsidie over de brug te komen, zag het armbestuur zich acht jaar later gedwongen kapitaalbezit te verkopen om de begroting sluitend te krijgen (Wissenkerke, GA, archief gemeente Kortgene, ongeïventariseerd, raadsnotulen 23-8-1861 en 20-10-1868). Ook in Maastricht botsten armbestuur en gemeentebestuur geregeld over financiële kwesties, zie Gales e.a., *Het Burgerlijk Armbestuur*, 129-149.
- 21 Zie voor deze affaire Wouters, *Van bedeling naar verheffing*, 168-170 en 193-194.
- 22 Dit wil niet zeggen dat de financiële stukken van alle kerkelijke arm-

- besturen aanwezig zijn of dat ze zich allemaal in goede orde bevinden. Zo klaagde de Maastrichtse Armenraad in 1916 over de uiterst gebrekkige organisatie van menig parochiaal armbestuur. Niet alleen waren ze slecht geïnformeerd over de bedeeden, hun administratie kon ook de toets der kritiek niet doorstaan, zie Gales e.a., *Het Burgerlijk Armbestuur*, 224-225.
- 23 Voor de situatie in Den Bosch tot circa 1800, zie Kappelhof, 'Het Bosche Geefhuis', 39-41. Voor de negentiende eeuw, zie De Kruif, 'De prijs van de armenzorg', 38. Wouters, *Van bedeling naar verheffing*, 170-175 en Prak, 'Goede burens en verre vrienden', 160-165.
- 24 Zie Kort, *Geen cent te veel*, 293-294.
- 25 Voor Leiden zie Pot, *Arm Leiden*, 168-171. Voor Amsterdam zie Van Leeuwen, *Bijstand in Amsterdam*, 149-152 en 321-324.
- 26 Voor Rotterdam, zie Douwes, *Armenkerk*, 122-129 en 136-145. Voor Drente, zie Gras, *Op de grens van het bestaan*, 128-139. In tegenstelling tot Rotterdam en het Drentse platteland waren het in Alkmaar juist de kerkelijke armbesturen die over een tamelijk hechte financiële ondergrond beschikten. Het Burgerlijk Armbestuur daar was afhankelijk van gemeentelijke ondersteuning, zie Van Loo, *Armelui*, 207-215.
- 27 Kort, *Geen cent te veel*, 272.

BIJLAGEN

A Vindplaatsen

De rekeningen en begrotingen van de armbesturen zijn te vinden in de gemeentelijke archiefbewaarpplaatsen, in de archieven van de betreffende instellingen. Omdat zowel de kerkelijke als de burgerlijke armbesturen in hun archieven afzonderlijke hoofdstukken hebben aangelegd voor de financiële administratie (stukken betreffende financiën en eigendommen) zijn de rekeningen en begrotingen gemakkelijk op te sporen. Aangezien de burgerlijke armbesturen wettelijk verplicht waren hun begroting en jaarrekening op te sturen naar het gemeentebestuur, treft men de stukken ook aan in de inkomende correspondentie van de gemeente.

Voor wat per provincie en per gemeente aanwezig is, verwijzen we naar de vindplaatsen in het broncommentaar over de tabellen van onderstand in deze bundel.

B Gedrukte bronnen

Algemeen Reglement voor de Besturen der Parochiale en andere Katholieke instellingen van liefdadigheid 1855.

Algemeen Reglement voor de Diakonien der Nederlandsche Hervormde Kerk. Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1854 en 1912.

Synodaal Reglement voor de Diaconiën der Nederlandsche Hervormde Kerk 1857.

Verskillende plaatselijke Verordeningen voor burgerlijke armbesturen op Zuid-Beveland.

Verskillende Reglementen op instellingen van weldadigheid op Zuid-Beveland.